

Robert Żarnowski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ORCID: 0000-0002-2773-208X; e-mail: rob.zarno@op.pl

<https://doi.org/10.4467/25443283SYM.19.009.10638>

DWÓCH ŚWIADKÓW CHRYSYTA W HISTORII EGZEGEZY (AP 11,3-13)

THE TWO WITNESSES OF CHRIST IN THE HISTORY OF EXEGESIS (REV 11,3-13)

Abstrakt

Artykuł prezentuje przegląd historycznych propozycji identyfikacji tajemniczych Dwóch Świadków z Ap 11,3-13. Problem ten był wielokrotnie podejmowany w historii egzegezy, czego rezultatem jest bardzo duża ilość proponowanych rozwiązań o rozległym zakresie tematycznym. W celu uporządkowania danych, zebrane propozycje zostały podzielone na cztery grupy – interpretacje odnoszące się do Starego Testamentu, Nowego Testamentu, identyfikacje pozabiblijne i identyfikacje symboliczne. W ramach każdej z grup zaprezentowano po kilka propozycji oraz podstawowe argumenty wysuwane przez poszczególnych badaczy. Odnotowano również fakt, że tak duża ilość proponowanych interpretacji powoduje, że zwięzłe zaprezentowanie całości zagadnienia jest bardzo trudne i już na wstępie konieczne jest zawężenie zakresu badań. Ostatecznie jednak symboliczny sposób interpretowania tekstu perykopy wydaje się najwłaściwszy.

Słowa kluczowe: świadek, świadectwo, Apokalipsa, męczeństwo, tożsamość

Abstract

The article presents a review of historic proposals for the identification of the mysterious Two Witnesses from Rev 11,3-13. This problem has been repeatedly undertaken in the history of exegesis, which results in a very large number of proposed solutions with a wide thematic scope. In order to organize the data, the proposals were divided into four groups – interpretations referring to the Old Testament and to the New Testament, extra-biblical identifications and symbolic identifications. In each group were presented several proposals and basic arguments put forward by individual researchers. It has also been noted that such a large number of proposed interpretations makes it difficult to present the whole issue concisely and very thoroughly, and therefore at the outset it is necessary to narrow the scope of research. In conclusion, the symbolic way of interpreting the text seems to be the most appropriate.

Key words: witness, testimony, Revelation, martyrdom, identity

Wstęp

Problem właściwej interpretacji postaci tajemniczych Dwóch Świadców z Apokalipsy św. Jana był w historii egzegezy biblijnej podejmowany przez wielu autorów. Już ojcowie Kościoła rozważali przypisywane im cechy i umiejętności, chcąc ustalić, kogo miał na myśli autor księgi, gdy tworzył tekst o Świadcach. Kilkanaście wieków biblijnej egzegezy przyniosło ogromną ilość propozycji, często bardzo różniących się od siebie i w różnym stopniu bazujących na tekście perykopy. Zwięzłe przedstawienie wszystkich tych pomysłów nie jest możliwe bez przyjęcia jakiegoś kryterium grupującego historyczne interpretacje.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie propozycji identyfikacji Dwóch Świadców zaproponowanych w historii egzegezy oraz głównych argumentów używanych przez badaczy do poparcia swoich pomysłów. W celu większej przejrzystości przyjęto kryterium podziału interpretacji na cztery grupy:

- a) identyfikacja z osobami realnymi ze Starego Testamentu,
- b) identyfikacja z osobami realnymi z Nowego Testamentu,

- c) identyfikacja z postaciami pozabiblijnymi,
- d) identyfikacje symboliczne.

Taki sposób pogrupowania poszczególnych identyfikacji ukazuje główne nurty interpretacji pojawiające się w historii badań tej perykopy. Sam ten podział został zaczerpnięty z artykułu P. Kruczka na temat Dwóch Świadców¹.

1. Osoby realne ze Starego Testamentu

Wskazanie postaci ze Starego Testamentu, jako najbardziej przekonującej interpretacji tożsamości tajemniczych Dwóch Świadców, wydaje się rozwiązaniem najprostszym i najbardziej oczywistym ze względu na sam tekst perykopy. Mimo to ilość hipotez tego typu nie jest wcale duża – być może powodem tego jest dość szczegółowa charakterystyka bohaterów, opis ich działania i umiejętności, który w znacznej mierze bazuje na obrazach z tradycji biblijnej Starego Testamentu. Przy dosłownej interpretacji tekstu i poszczególnych jego elementów skutkuje to zawężeniem liczby możliwych interpretacji pasujących do tekstu.

Podstawowa identyfikacja w tej grupie widzi w postaciach Dwóch Świadców Eliasza i Mojżesza. Jest to efekt cech przypisanych im przez autora tekstu. Świadcowie potrafią razić swoich wrogów ogniem (Ap 11,5; por. 2 Krl 1,10), zatrzymać opady deszczu (Ap 11,6; por. 1 Krl 17,1-7), zamienić wodę w krew (Ap 11,6; por. Wj 7,14-22) i karać grzeszną ludzkość plagami (Ap 11,6; por. Wj 11,10). Cechy te w tradycji biblijnej odnoszą się właśnie do Eliasza (susza, ogień) i Mojżesza (plagi). Stary Testament nigdy nie przywołuje tych dwóch postaci razem, zawsze są to odrębni, samodzielni bohaterowie². Jedyne miejsce, w którym obaj są wymienieni, to prorocтво Malachiasza mówiące o powtórny przyjsciu Eliasza i wspominające jednocześnie o obowiązku przestrzegania Prawa prze-

¹ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy (11,3)*, w: E. Szewc (red.), *Światła prawdy Bożej. Ks. prof. Lechowi Stachowiakowi w 70. rocznicę urodzin*, Łódź 1996, s. 125-138.

² Por. A. KING WAI SIEW, *The War Between the Two Beasts and the Two Witnesses. A Chiasmic Reading of Revelation 11.1-14.5*, London 2005, s. 239.

kazanego przez Mojżesza (Ml 3,22-23)³. Nowy Testament zawiera scenę, w której Eliasza i Mojżesz występują obok siebie – jest nią dobrze znany opis przemienienia Chrystusa na górze Tabor zawarty w Ewangeliach synoptycznych (Mt 17,3; Mk 9,4; Łk 9,30). Autorytet Świadców z Apokalipsy przewyższa jednak rangą Eliasza i Mojżesza nawet, jeśli będą brani pod uwagę razem. Działanie bohaterów Apokalipsy, korzystanie przez nich z nadzwyczajnych zdolności zależy od ich woli, nie wymaga specjalnego pozwolenia czy nakazu Boga (zob. Ap 11,6). Tekst nie wspomina o tym, by Świadkowie w jakikolwiek sposób zwracali się do Boga o pozwolenie na użycie swoich mocy. Tymczasem zarówno Eliasza, jak i Mojżesz działają na wyraźne polecenie Boga, zgodnie z Jego wolą. Warte uwagi jest podobieństwo opisu Ewangelisty Łukasza do tekstu Apokalipsy. Tak jak w Ewangeliu Eliasza i Mojżesz „stoją” z Jezusem (τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῶ), tak samo i Świadkowie „stoją” przed Panem (αἱ ἐνώπιον τοῦ κυρίου τῆς γῆς ἐστῶτες). Żaden z synoptycznych opisów nie nazywa ich „świadcami”, ale są w taki sposób przedstawieni⁴. Bez wątplenia Eliasza i Mojżesza to jedne z najważniejszych postaci biblijnych, poza tym Eliasza uważany był nawet za poprzednika Mesjasza (por. wspomniany już tekst Ml 3,23). Pogląd identyfikujący Dwóch Świadców z Eliaszem i Mojżeszem prezentowali na przykład W. Barclay⁵, O. Boecher⁶ i E. Lohse⁷.

Dużo więcej zwolenników ma hipoteza identyfikująca Świadców z Henochem i Eliaszem. Tradycja biblijna zawiera przekazy mówiące o wzięciu do nieba zarówno Henocha (Rdz 5,23), jak i Eliasza (2 Krl 2,11). Skoro więc nie umarli na ziemi, istnieje przekonanie o tym, że wciąż żyją i mogą pojawić się powtórnie w czasach mesjańskich. Tego typu interpretacja dominuje zdecydowanie w komentarzach patrystycznych.

³ „Pamiętajcie o Prawie mego sługi, Mojżesza, któremu na Horebie poruczyłem ustawy i zarządzenia dla całego Izraela. Oto Ja pošlę wam proroka Eliasza przed nadejściem dnia Pańskiego, dnia wielkiego i strasznego”.

⁴ Por. A. KING WAI SIEW, *The War Between...*, dz. cyt., s. 239-240.

⁵ Por. W. BARCLAY, *Objawienie św. Jana*, Warszawa 1981, s. 93-94.

⁶ Por. O. BOECHER, *Cristus Exorcista: Dämonismus und Taufe in Neuen Testament*, Stuttgart 1972, s. 109.

⁷ Por. E. LOHSE, *Objawienie św. Jana*, Warszawa 1985, s. 83-84.

Zwolennikami takiej identyfikacji byli Marcin z Tours (316-397), Ambroży (337-397), Augustyn (354-430), Kasjodor (485-583) czy Anzelm (1033-1109)⁸. Wszyscy oni zgodnie patrzą na perykopę o Świadcach jako na prorocstwo o prześladowaniu Kościoła. Henoch i Eliasza mają być według nich posłańcami Boga, których głównym zadaniem będzie umacnianie wiernych Bogu ludzi w tym trudnym dla nich czasie. Również Ekuwieniusz i Jan Damasceński podawali takie rozwiązanie problemu, choć wynieśli to już z tradycji interpretacyjnej⁹. Andrzej z Cezarei również proponuje takie rozwiązanie, ale widzi w Henochu i Eliaszu raczej ratunek dla ludzi, którzy zblądziili w czasie działalności Antychrysta¹⁰. W historii egzegezy za taką identyfikacją Świadców opowiadają się też Ireneusz z Lyonu (140-202), Aretas z Cezarei (850-932), a w czasach nowożytnych Cornelius a Lapide (1567-1637)¹¹. Także literatura apokryficzna dostarcza argumentów na poparcie tej propozycji identyfikacyjnej. Wiele apokryfów mówi o tych dwóch osobach – na przykład *Apokalipsa Eliasza* i aż trzy wersje *Księgi Henocha*. Świadczy to o popularności obu postaci w Judaizmie Drugiej Świątyni, czyli bezpośrednio przed okresem, w którym powstała Apokalipsa św. Jana. *Księga Henocha* w wersji etiopskiej wspomina o objawieniu danym tytułowemu bohaterowi, a w scenie finałowej występuje on razem z Eliaszem jako świadek (1 Hen 90,31). Natomiast *Apokalipsa Eliasza* mówi o powtórnym przyjściu Eliasza i Henocha – mają zostać zabici, ich ciała nie zostaną pochowane, ale ostatecznie zmartwychwstaną¹².

Kolejna hipoteza sugeruje utożsamienie Dwóch Świadców z Eliaszem i Jeremiaszem. Autorem takiego rozwiązania jest Wiktoryn z Pe-

⁸ Por. MARCIN Z TOURS, *Expositio Libri Apocalypsis* XI, 3: PL 209, 361; AMBROŻY, *Expositio super septem visiones libri Apocalypsis* XI, 3-4: PL 17, 868; AUGUSTYN, *Epistola CXIII* III, 5: PL 33, 871; KASJODOR, *Complexiones in Apocalypsi* XV: PL 70, 1411; ANZELM, *Enarrationes in Apocalypsin* XI: PL 162, 1540.

⁹ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy...*, dz. cyt., s. 126.

¹⁰ Por. ANDRZEJ Z CEZAREI, *Commentarius in Apocalypsin* XXX: PG 106, 311-312.

¹¹ Lista za: D. BUDZANOWSKA, *Zabici w mieście, gdzie ukrzyżowano ich Pana. Ap 11,8 w świetle dawnych komentarzy łacińskich*, „Słowo Krzyża” 2 (2008), s. 160.

¹² Por. R. RUBINKIEWICZ, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987.

towium (230-304)¹³. Anioł z pieczęcią z Ap 7,2 to według niego Eliasza posłany przez Boga, by odnowić Kościół po prześladowaniach Antychrysta. Wprowadzenie postaci Jeremiasza uzasadnia natomiast jego eschatologiczną misją wobec pogan (por. Jr 1,5). Wiktoryn zauważa też brak opisu śmierci Jeremiasza¹⁴. Jeśli uwzględnimy tekst 2 Mch 2,4-8 opisujący Jeremiasza ukrywającego Namiot Spotkania i Arkę Przymierza, to możemy przyjąć proponowaną interpretację. Kenneth Strand sugeruje też, że wzmianka o ogniu wychodzącym z ust w Ap 11,5 ma swoje odniesienie w Jr 5,14¹⁵. Brak jest w historii egzegezy kontynuatorów takiego rozumienia postaci Świadców, do tej pory tylko Wiktoryn wysunął taką propozycję.

Świadców można też identyfikować z Jozuem, synem Josadaka i Zorobabelem. Pierwszy z nich był religijnym przywódcą Izraela, drugi – przywódcą politycznym. Obaj działali w VI/V wieku przed Chrystusem, w okresie powrotu z wygnania babilońskiego. Poświęcony im tekst Za 4,2-14 mógł posłużyć za wzór dla autora Apokalipsy, gdyż obie perypetyki wykazują podobieństwa, szczególnie z Ap 11,4. Mowa jest tam o dwóch drzewach oliwnych – Zachariasz interpretuje tę wizję jako obraz właśnie tych dwóch osób, Jozuego i Zorobabela. Idąc tym tropem, Świadcowie mogą pochodzić z hierarchii kapłańskiej (Jozue) i laikatu (Zorobabel)¹⁶.

W historii pojawiło się także kilka interpretacji wywodzących się z tradycji midraszowych. David Harold Stern, przytaczając różne midrasze, wskazuje na Aarona i Mojżesza (*Midrasz Rabba do Wj 15,3*), Aarona i Dawida (*Midrasz Rabba do Lb 14,13; 18,16*), Aarona i Mesjasza (*Awot di-Rabbi Natan 30b*) lub Masziach Ben-Josefa i Masziach Ben-Dawi-

¹³ WIKTORYN Z PETOWIUM, *Commentarii in Apocalypsin XI*, 5: PL 5, 334.

¹⁴ Por. D. BUDZANOWSKA, W. LINKE (red.), *Pierwsze łacińskie komentarze do Apokalipsy. Hipolit, Wiktoryn, Hieronim, Tykoniusz*, Warszawa 2011, „Florilegium. Studia Classica, Mediaevalia et Neolatina” 1, s. 91.

¹⁵ Por. K. STRAND, *The Two Witnesses of Rev. 11:3-12*, „Andrews University Seminary Studies” 19/2 (1981), s. 130.

¹⁶ Por. P. OSTAŃSKI, *Objawienie Jezusa Chrystusa. Praktyczny komentarz do Apokalipsy*, Ząbki 2005, s. 205.

da (*Pesikta Rabbati* 8,4)¹⁷. Sam jednak Stern preferuje Henocha i Eliasza, twierdząc, że „ludzie umierają tylko raz”, a Mojżesz umarł – nie może więc jako Świadek umrzeć po raz drugi¹⁸.

Mniej konkretnie, bo jako po prostu proroków, interpretuje Świadków Hipolit (170-235)¹⁹. Ich śmierć nie została nigdy wyjaśniona, mają być oni pogromcami Antychrysta i drogowskazem dla wierzących. Hipolit nie identyfikuje jednak proroków wprost z Mojżeszem, Eliaszem czy kimś innym.

2. Osoby realne z Nowego Testamentu

Większość nowotestamentalnych interpretacji postaci Dwóch Świadków z Apokalipsy polega na zestawieniu w różnej konfiguracji Apostołów Chrystusa. Istnieją także interpretacje mniej konkretne, określające raczej ich zadanie czy cechy. Dane dotyczące bohaterów są tutaj interpretowane raczej symbolicznie.

W tej grupie najbardziej oczywistym rozwiązaniem jest identyfikacja, którą proponują na przykład J. Munck i J. Stahr. Według nich Świadkowie to Apostołowie Piotr i Paweł. Munck zwraca uwagę na użycie w tekście Apokalipsy zaimka „μοι”, co sugeruje, że pierwowzór Świadków był dobrze znany autorowi²⁰. Stahr z kolei rozpoznaje w Świadkach postaci wybitne, ponadprzeciętne, posiadające wyjątkową duchową siłę. Uznaje wręcz za niedopuszczalne poszukiwanie innych rozwiązań tego problemu²¹. Tak jak Jozue i Zorobabel stoją u początków odbudowy świątyni i odrodzenia się narodu po deportacji, tak samo Piotr i Paweł stoją u początków Kościoła Chrystusa. Być może autor Apokalipsy zasugerował się

¹⁷ Por. D. H. STERN, *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, Warszawa 2005, s. 1092.

¹⁸ Por. tamże, s. 1093.

¹⁹ Por. HIPOLIT, *Demonstratio de Christo et Antichristo* XLIII: PG 10, 761.

²⁰ Por. J. MUNCK, *Petrus und Paulus in der Offenbarung Johannis. Ein Beitrag zur Auslegung der Apokalypse*, Kopenhaga 1950, s. 17-19.

²¹ Por. J. STAHR, *Dwaj Świadkowie Apokalipsy*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3/4-6 (1950), s. 268-269.

męczeństwem Piotra i Pawła, budując tekst o Świadcach, a miejsce ich śmierci – Rzym – uczyni symbolem upadku moralnego w kolejnych rozdziałach²². Jak zauważa P. Benoit, taka identyfikacja Świadców ma słaby punkt – jest nim niezgodność miejsca – w Ap 11,8 zdaje się chodzić o Jerozolimę, tymczasem według tradycji Piotr i Paweł zginęli w Rzymie²³.

Jak już wspomniano w Dwóch Świadcach widziano także innych Apostołów. A. Grave uważa, że może tu chodzić o Jakuba Starszego i Jakuba Młodszeo. Obaj należeli do pokolenia apostołskiego i ponieśli śmierć męczeńską w Jerozolimie²⁴. Podobną argumentację prezentuje M. Wojciechowski, proponując połączenie Jakuba Młodszeo i Szczepana, diakona²⁵. E. Hirsch sugeruje z kolei Jakuba Młodszeo i jego brata Jana Apostoła. Podstawą jest tutaj epizod z Łk 9,51-55, gdzie Boanerges domagają się powtórzenia cudu z 2 Krl 1,10-14 (Eliasz sprowadza ogień z nieba na wysłanników Ochozjasza)²⁶. M. Oberweis dodaje, że za taką interpretacją przemawia też prośba synów Zebedeusza o zasiadanie po obu stronach Syna Człowieczego w Jego eschatologicznym królestwie (zob. Mk 10,35-40) – można dostrzec tu podobieństwo do dwóch oliwek z Za 4,3²⁷.

Najciekawsza interpretacja w tej grupie widzi w postaciach Dwóch Świadców Jezusa, jako Mesjasza z Dawida i Jana Chrzciciela, jako Mesjasza z Aarona. O. Böcher wyprowadza ją z przekonania pierwszych chrześcijan, że Jan Chrzciciel był nowym Eliaszem. Z kolei żydowskie oczekiwania dotyczące dwóch mesjaszy, królewskiego i kapłańskiego, pozwalają widzieć w Jezusie pierwszego z nich²⁸.

²² Por. P. OSTAŃSKI, *Objawienie Jezusa Chrystusa...*, dz. cyt., s. 205.

²³ Por. P. BENOIT w recenzji do J. MUNCK, *Petrus und Paulus*, „Rêvue Biblique” 58 (1951), s. 627.

²⁴ Por. D. E. AUNE, *Revelation 6-16*, Dallas 2002, „Word Biblical Commentary” 52B, s. 600.

²⁵ Por. M. WOJCIECHOWSKI, *Apokalipsa św. Jana. Objawienie, a nie tajemnica*, Częstochowa 2012, „Nowy Komentarz Biblijny – Nowy Testament” 20, s. 256.

²⁶ Por. A. KING WAI SIEW, *The War Between...*, dz. cyt., s. 246.

²⁷ Por. M. OBERWEIS, *Das Martyrium der Zebedaiden in Mk 10.35-40 (Mt 20.20-3) und Offb 11.3-13*, „New Testament Studies” 44 (1998), s. 74-92.

²⁸ Por. D. E. AUNE, *Revelation 6-16...*, dz. cyt., s. 600.

Niektóre prezentowane w historii egzegezy identyfikacje, choć wskazują na osoby rzeczywiste, to nie wymieniają konkretnych imion i pozostają przy określeniu jedynie ogólnej charakterystyki postaci. Mogą to być na przykład osoby „do przyszłego zidentyfikowania”, prorocy czasów eschatologicznych, których póki co nie jesteśmy w stanie rozpoznać. Duża ilość niedopowiedzeń w konkretnych, imiennych interpretacjach powoduje spadek ich wiarygodności. Świadcowie będą działać na końcu czasów i wtedy dopiero mogą zostać rozpoznani – tak uważają na przykład T. Zahn i D. Haug²⁹. Podobnie interpretuje Świadców A. Gelin, nazywając ich „dwoma nawróconymi Żydami, bliżej nieznanymi”³⁰.

3. Postacie pozabiblijne

Rozważając historyczne pomysły interpretacji postaci Dwóch Świadców, warto wspomnieć o dwóch szczególnych propozycjach, które możemy określić jako rozwiązania pozabiblijne, odnoszące się do historii powszechnej i historii Kościoła.

W jednym ze swoich artykułów J. Considine przytacza interpretację proponowaną przez Mikołaja z Lyry (1270-1340), którą wcześniej prezentował również Joachim z Fiore (1130-1202). Według nich Apokalipsa prezentuje ważne wydarzenia historii Kościoła i świata³¹. Dwaj Świadcowie to dla Mikołaja papież Sylwester (zm. 537) i Mennas (zm. 552), patriarcha Konstantynopola w czasach herezji monoteleckiej. Mikołaj rozumie Świadców nie jako typy, ale jako konkretne, indywidualne osoby. Nie wyklucza jednocześnie innych interpretacji, na przykład Eliasza i Henocha, popartych autorytetem starożytnych komentatorów. Uważa jednak, że Jan nie miał na myśli wyłącznie tych dwóch proroków³².

²⁹ Por. P. MIN BYONG-SOEB, *I due testimoni di Apocalisse 11, 1-13. Storia, interpretazione, teologia*, Roma 1991, s. 139-140.

³⁰ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy...*, dz. cyt., s. 125.

³¹ Por. F. GRYGLEWICZ, *Interpretacja Apokalipsy św. Jana*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6 (1965), s. 347.

³² Por. J. CONSIDINE, *The Two Witnesses: Apoc. 11:3-13*, „Catholic Biblical Quarterly” 8 (1946), s. 377-392.

David Edward Aune przytacza jeszcze inną identyfikację. Dwaj Świadkowie według niej to najwyżsi kapłani Ananiasz i Jozue, zamordowani przez Idumejczyków podczas powstania żydowskiego w 66 roku. Klaus Berger uważa taką identyfikację za najprostsze rozwiązanie problemu³³.

4. Identyfikacje symboliczne

Czwarta grupa zdecydowanie różni się od pozostałych. Interpretacje symboliczne wiążą się z postaciami Świadków jedynie przez charakterystykę działania, cechy czy znaczenie. Augustyn Jankowski sugeruje, że mnogość różnych elementów opisu każe widzieć w nich raczej symbole niż konkretne osoby³⁴. Podobnie uważa M. Wojciechowski – nie można ich zidentyfikować, ale można szukać ich funkcji³⁵.

Tykoniusz (330-390) i św. Cezary z Arles (470/471-542) widzą w Świadkach symbole dwóch Testamentów, Starego i Nowego Przymierza. Pierwszy z autorów interpretuje Apokalipsę w kluczu eklezjalnym, skupiając się na teraźniejszości, w której rozwija się Kościół. Dlatego Świadkowie to dwa Przymierza, dwa Testamenty umacniające szańce Kościoła i wylewające wiedzę³⁶. Słabym punktem tej propozycji jest fakt, że Tykoniusz nie znał podziału Pisma Świętego na Stary i Nowy Testament, ale z drugiej strony autorzy Nowego Testamentu znają pojęcie starego i nowego przymierza jako relacji ludzi i Boga (zob. διαθήκην καινήν – Hbr 8,8). Interpretacja Tykoniusza była pierwszą tego typu i wywarła wpływ na późniejsze propozycje rozwiązania problemu tożsamości Świadków³⁷.

³³ Por. D. E. AUNE, *Revelation 6-16...*, dz. cyt., s. 600; K. BERGER, *Die Auferstehung des Propheten und die Erhöhung des Menschensohnes. Traditionsgeschichtliche Untersuchung zur Deutung des Geschicks Jesu in frühchristlichen Texten*, Göttingen 1976, „Studien zur Umwelt des Neuen Testaments” 13, s. 27.

³⁴ Por. A. JANKOWSKI, *Apokalipsa św. Jana. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1959, „Pismo Święte Nowego Testamentu” 12, s. 198.

³⁵ Por. M. WOJCIECHOWSKI, *Apokalipsa św. Jana...*, dz. cyt., s. 256.

³⁶ Por. D. BUDZANOWSKA, W. LINKE (red.), *Pierwsze łacińskie komentarze...*, dz. cyt., s. 217.

³⁷ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy...*, dz. cyt., s. 135.

L. Gry i A. Feuillet proponują identyfikowanie Dwóch Świadców jako obraz Prawa i Proroków. Wychodząc od analizy treści Za 4, a następnie porównując wyniki z Ap 11,4, można dojść do wniosku, że bohaterowie przedstawieni jako Mojżesz i Eliasz to symbole tych właśnie dwóch rzeczywistości³⁸. Według J. Considine'a ukazują oni chrześcijańskich głosicieli, których zadaniem jest walka z wrogami Chrystusa i Kościoła³⁹. André Feuillet, bazując na Rz 11,25-26, gdzie Paweł Apostoł mówi o całkowitym nawróceniu Izraela, uważa, że Ap 11,4 opisuje właśnie te wydarzenia, które mają być ostatecznym sukcesem Prawa i Proroków Starego Testamentu⁴⁰.

Prymazjusz, biskup Hadrumentum (VI w.) proponuje, by Dwóch Świadców rozumieć jako obraz Kościoła w dwóch odsłonach: jako głoszący (*praedicans*) i jako prorokujący (*prophetans*). Później rozwija on ten obraz, mówiąc o świadectwie *in habitu*, czyli pewnym usposobieniu w sercu człowieka, oraz świadectwie *in actu*, wyrażającym się w publicznym działaniu, szczególnie w czasie prześladowań. Jako przykład podaje dwóch synów Zebedeusza⁴¹. Jan dał świadectwo *in habitu*, a Jakub *in actu*, obaj jednak wypili obiecany im przez Jezusa kielich (por. Mt 20,23).

Ekumeniusz (VI w.) i Beda Czcigodny (672-735) również uważają Świadców za obraz Kościoła, jednak doprecyzowują go, mówiąc, że składa się on z dwóch ludów – Żydów i pogan⁴².

W czasach nowożytnych L. Alcazar zasugerował, że bohaterowie Apokalipsy reprezentują głosicieli Ewangelii w każdym czasie. Są oni obrazem świętości ewangelizatorów. Autor książki miał zainspirować się opisami przemienienia Jezusa i uznać Mojżesza i Eliasza za wzór świadka. Ernest Bernard Allo, zgadzając się z Alcazarem, uważa, że już samo wspomnienie tych dwóch osób nadaje tekstowi pewien symbolizm⁴³.

³⁸ Por. L. GRY, *Les Chapitres XI et XII de L'Apocalypse*, „Révue Biblique” 31 (1922), s. 205.

³⁹ Por. J. CONSIDINE, *The Two Witnesses...*, dz. cyt., s. 391-392.

⁴⁰ Por. A. FEUILLET, *Essai l'interprétation du Chapitre XI de L'Apocalypsa*, „New Testament Studies” 4 (1957), s. 196.

⁴¹ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy...*, dz. cyt., s. 135.

⁴² Por. M. WOJCIECHOWSKI, *Apokalipsa św. Jana...*, dz. cyt., s. 256.

⁴³ Por. P. KRUCZEK, *Dwaj świadkowie Apokalipsy...*, dz. cyt., s. 136; E. B. ALLO, *L'Apocalypse*, Paris 1921, s. 160-161.

Antoninus King Wai Siew przytacza w swojej książce opinię A. Satake – Świadkowie to realizatorzy Bożego sądu. Świat jest miejscem i obiektem Bożej kary, a nie miejscem przepowiadania. Dwaj Świadkowie są w śmiertelnym konflikcie ze światem, pozostając w bardzo czytelnej opozycji względem niego⁴⁴.

Ciekawą i popartą tekstem Apokalipsy identyfikację podaje K. Strand. Według niego Świadkowie reprezentują „słowo Boga” i „świadectwo Jezusa Chrystusa”⁴⁵. Oba te wyrażenia pojawiają się w Księdze Apokalipsy kilkukrotnie – Ap 1,9; 6,9; 20,4 (podobne terminy por. Ap 12,17; 14,12). Pierwszy raz spotykamy je w Ap 1,2 i odnoszą się tam do treści Objawienia otrzymanego przez Jana, które to Objawienie jest powodem jego zesłania na wyspę Patmos. Strand zauważa, że opis Świadków czerpie z cech wielu proroków, a nie jednej lub kilku tylko osób⁴⁶. Poza tym Świadkowie stanowią egzystencjalną jedność, a nie dwie oddzielne postacie, tak też powinni być interpretowani. Współcześnie „słowo Boga” i „świadectwo Jezusa Chrystusa” można rozumieć odpowiednio jako proroctwa Starego Testamentu i świadectwo apostołskie Nowego Testamentu⁴⁷.

Podsumowanie

Pomimo tak wielu propozycji interpretacji tożsamości Dwóch Świadków z Apokalipsy, które pojawiły się w historii egzegezy, problem dalej pozostaje nierozwiązany. Bardzo złożony i wieloelementowy opis powoduje, że precyzyjna identyfikacja bohaterów jest zadaniem trudnym. Z przeglądu rezultatów badań historycznych wynika, że prawdopodobnie to interpretacje symboliczne są najwłaściwsze, mimo że bardzo wybiórczo odnoszą się do tekstu. Otwiera to pole do dalszych badań i prób stworzenia takiej identyfikacji, która będzie pasować do całości opisu.

⁴⁴ Por. A. SATAKE, *Die Gemeindeordnung in der Johannesapokalypse*, Neukirchen 1966, s. 119-133. Za: A. KING WAI SIEW, *The War Between...*, dz. cyt., s. 245.

⁴⁵ Por. K. STRAND, *The Two Witnesses...*, dz. cyt., 134.

⁴⁶ Por. tamże.

⁴⁷ Por. tamże, s. 135.

Bibliografia

- Allo E. B., *L'Apocalypse*, Paris 1921.
- Ambroży, *Expositio super septem visiones libri Apocalypsis*: PL 17, 765-970.
- Andrzej z Cezarei, *Commentarius in Apocalypsin*: PG 106, 207-486.
- Anzelm, *Enarrationes in Apocalypsin*: PL 162, 1499-1586.
- Augustyn, *Epistola CXCVIII*: PL 33, 869-874.
- Aune D. E., *Revelation 6-16*, Dallas 2002, „Word Biblical Commentary” 52B.
- Barclay W., *Objawienie św. Jana*, Warszawa 1981.
- Berger K., *Die Auferstehung des Propheten und die Erhöhung des Menschensohnes. Traditionsgeschichtliche Untersuchung zur Deutung des Geschicks Jesu in frühchristlichen Texten*, Göttingen 1976, „Studien zur Umwelt des Neuen Testaments” 13.
- Boecher O., *Cristus Exorcista: Dämonismus und Taufe in Neuen Testament*, Stuttgart 1972.
- Budzanowska D., *Zabici w mieście, gdzie ukrzyżowano ich Pana. Ap 11,8 w świetle dawnych komentarzy łacińskich*, „Słowo Krzyża” 2 (2008), s. 157-176.
- Budzanowska D., Linke W. (red.), *Pierwsze łacińskie komentarze do Apokalipsy. Hipolit, Wiktoryn, Hieronim, Tykoniusz*, Warszawa 2011, „Florilegium. Studia Classica, Mediaevalia et Neolatina” 1.
- Considine J., *The Two Witnesses: Apoc. 11:3-13*, „Catholic Biblical Quarterly” 8 (1946), s. 377-392.
- Feuillet A., *Essai l'interpretation du Chapitre XI de L'Apocalypsa*, „New Testament Studies” 4 (1957), s. 183-200.
- Gry L., *Les Chapitres XI et XII de L'Apocalypse*, „Révue Biblique” 31 (1922), s. 203-214.
- Gryglewicz F., *Interpretacja Apokalipsy św. Jana*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6 (1965), s. 346-357.
- Hipolit, *Demonstratio de Christo et Antichristo*: PG 10, 725-786.
- Jankowski A., *Apokalipsa św. Jana. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1959 „Pismo Święte Nowego Testamentu” 12.
- Kasjodor, *Complexiones in Apocalypsi*: PL 70, 1405-1418.
- King Wai Siew A., *The War Between the Two Beasts and the Two Witnesses. A Chiastic Reading of Revelation 11.1-14.5*, London 2005.

- Kruczek P., *Dwaj świadkowie Apokalipsy (11,3)*, w: E. Szewc (red.), *Światła prawdy Bożej. Ks. prof. Lechowi Stachowiakowi w 70. rocznicę urodzin*, Łódź 1996, s. 125-138.
- Lohse E., *Objawienie św. Jana*, Warszawa 1985.
- Marcin z Tours, *Expositio Libri Apocalypsis*: PL 209, 299-420.
- Min Byong-Soeb P., *I due testimoni di Apocalisse 11, 1-13. Storia, interpretazione, teologia*, Roma 1991.
- Munck J., *Petrus und Paulus in der Offenbarung Johannis. Ein Beitrag zur Auslegung der Apokalypse*, Kopenhaga 1950.
- Oberweis M., *Das Martyrium der Zebedaiden in Mk 10.35-40 (Mt 20.20-3) und Offb 11.3-13*, „New Testament Studies” 44 (1998), s. 74-92.
- Ostański P., *Objawienie Jezusa Chrystusa. Praktyczny komentarz do Apokalipsy*, Ząbki 2005.
- Rubinkiewicz R., *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987.
- Satake A., *Die Gemeindeordnung in der Johannesapokalypse*, Neukirchen 1966.
- Stahr J., *Dwaj Świadkowie Apokalipsy*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3/4-6 (1950), s. 267-294.
- Stern D. H., *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, Warszawa 2005.
- Strand K., *The Two Witnesses of Rev. 11:3-12*, „Andrews University Seminary Studies” 19/2 (1981), s. 127-135.
- Wiktoryn z Petowium, *Commentarii in Apocalypsin*: PL 5, 317-344.
- Wojciechowski M., *Apokalipsa św. Jana. Objawienie, a nie tajemnica*, Częstochowa 2012, „Nowy Komentarz Biblijny – Nowy Testament” 20.

Robert Żarnowski – magister teologii, studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Rzeszowie i na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. W 2018 roku obronił pracę magisterską pt. *Tożsamość Dwóch Świadków Chrystusa. Studium literacko-teologiczne Ap 11,3-13*, napisaną pod kierunkiem ks. dra Adama Kubisia (KUL). Obecnie student studiów licencjacko-doktoranckich na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Interesuje się egzegezą Nowego Testamentu, szczególnie Apokalipsą św. Jana.